

Nasistik goşunda ýemenli taýpa ýigidi: Salyh Aly

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar

написано kitapcy | 24 январа, 2025

Nasistik goşunda ýemenli taýpa ýigidi: Salyh Aly NASISTIK
GOŞUNDA ÝEMENLI TAÝPA ÝIGIDI

Osmanlydan galan «Ano Ýemendir!» diýip başlaýan meşhur halk aýdymyny bilmeýän ýok bolsa gerek. Aýdym osmanly esgeriniň Ýemen we Arabystan çöllerinde heba edilşiniň agysyny aglaýar.

Hany şu, «Ýemen nire? Stambul, Konýa, Kars, Muş, Kaýseri, Siwas nire?» sowalyny akyllardan düşürmedik aýdym...

Bu gezek ýagdaý başgaça: ilki okanymda geň galypdym, gürrüňsiz, sizem geň galarsyňyz: ýemenli tanymal taýpanyň ogly nasistik goşunda serkerdelik edipdir!

Iňlisleriň golastynda iňleýän arap ýurtlaryndaky arap milletçileri döwrüň super döwleti we basybalyjy imperiýasy Beýik Britaniýa garşy mümkingadar göreşmäge çalşypdyrlar. Mahal-mahal nemes faşistleri bilen, hatda italýan faşistleri bilen hyzmatdaşlyk etmegi-de oňlap, özleriçe şu tutarygy öňe sürüpdirler:

«Baş duşmanymyz bolan iňlis basybalyjylaryna garşy hemmelerden kömegem sorarys we hemmesi bilen ýaranlygam ederis».

Ilkinji bolup ýadyma düşenleriň arasynda Müsüriň öňki döwlet ýolbaşçysy Enwer Sedat we onuň deň-duşlaryndan köp sanly müsürli idealist iňlis basybalyjylaryna göz edip çagalarynyň adyna «Nasist» goýupdyr.

20-nji ýyllardan başlap iňlis basybalyjylaryna garşy göreşen Palestinanyň dindar kethudasy, Ierusalimiň müftisi Hajy Muhammet Emin el-Hüseýni çäresizlikden Türkiýäniň üsti bilen Germaniýa geçip Gitler bilen gepleşik geçiripdir we ondan ýarag kömegini we syýasy goldaw sorapdyr.

Suratda: Hajy Muhammet Emin el-Hüseýniniň Gitler bilen duşuşýan pursaty

Liwandaky osmanly tarapdary, dürzi şazadasy Şekib Arslan hem arap dünýäsiniň, aýratynam Yragyň, Siriýanyň, Liwanyň, Müsüriň iňlis we fransuz okkupasiýasy astynda iňlemegine çydap bilmän Mussolini bilen gepleşik geçirmäge girişipdi.

Şeýle-de: 40-njy ýyllarda iş başyna gelip, Angliýanyň Yrakdaky ýeňasty manda režimine garşy «Üçler» soýuzynyň (Germaniýa-Italiýa-Ýaponiýa) tarapyny tutýan syýasat ýöreden premýer-ministr we geýlany maşgalasynyň agzasy Reşid Ali el-Keýlani (Geýlany) ýaly şahslaram nasistler bilen gönüden-göni gatnaşykady.

Üç gezek premýer-ministrlik eden, emma patyşalyk režimiň gowşaklygyndan peýdalanyp, döwlet agdarlyşygy arkaly häkimiýeti ele geçiren Keýlani kän wagt geçmänkä iňlis goşuny tarapyndan derbi-dagyn edilipdir, soň olam nasistik häkimiýete arkanyp, Berlinde «Yrak hökümetini» gurupdyr.

Şuny bilýäris: Orta Aziýa respublikalaryndanam sowet režimine garşy oppozision toparlardan tarapdar toplap nasistik goşunyň hataryna goşmagy meýilleşdiren nemes harby-syýasy ygtyýarlylary belli bir derejede maksatlaryna ýetipdir, **Türkmenistandan gelen türkmen meýletinleri-de iki harby**

brigada alynypdyr: Waffen-SS (Ýaragly SS) bilen Allgemeine SS (Baş SS).

Suratda: «Türküstan legionynyň» türkmen esgerleri

Türki halklardan we musulmanlardan düzülen bu meýletinler «Waffen SS» brigadalarynda öz ýurtlarynyň adyndan «ýörite batalýonlar» gurupdyrlar. Meselem, **türkmen meýletinleriniň «Türküstan legiony» (Turkestanischen Legion) ýa-da «SS Gündogar Türk Ýaragly Bileleşigi» (Osttürkischen-Waffenverband der SS), Idil-Ural legiony (Idel-Ural Legionъ), Demirgazyk Kawkaz legiony (Nordkaukasischer Legion) ýaly.**

Türkiýedäki Balkan çykyşly bir tarykatyň käbir müritleriniňem SS batalýonlaryna goşulandygyny we bularyň Ýugoslawiýada, Albaniýada, Gresiýada nasistlere garşy göreşen sosialist partizanlara garşy ulanylandygyny birnäçe çeşmede okapdym.

Geleliň, ýemenli taýpa ýigidi Salyh Aly bin Muhammet Fidameniň gyzykly başdan geçirmelerden doly hekaýatyna:

Suratda: Salyh Aly bin Muhammet Fidame

Salyh Aly – 1909-1910-njy ýyllarda Juban etrabyňyň El-Dali-u ilçesiniň Nauwa obasynda dünýä inipdir.

Onuň gyzykly başdan geçirmeleri heniz kiçijik çaga wagty taryhy Aden şäherinde başlapdyr. Ol ýerdenem deňiziň üsti bilen Fransiýanyň Ortaýer deňzindäki port şäheri Marsele ayak basypdyr.

Şäherde ýaşamaga wagtlaýyn rugsatnama alandan soň hem okapdyr, hem işläpdir. Ýaňy bir durnukly durmuşa gadam basaýyn diýende-de Ikinji jahan urşy başlapdyr.

Özüçe pursatdan peýdalanmak islän Salyh Aly «Goranyş güýçleri» manysyny berýän Wehrmacht nasistik goşun birikmesiniň (Nemes Ýaragly Güýçleriniň) hataryna goşulypdyr.

Salyh Alynyň nemesler bilen nädip aragatnaşyk açandygyny, nemes jansyzlarynyň üsti bilen gatnaşyga giripmi ýa-da Fransiýany basyp alan nemes harby ygtyýarlylaryna özi ýüz tutupmy... ony bilýän ýok.

Bir bilinyň zat şu: Salyh Alynyň söweşjeň ukyby gowy bolansoň, oňa serkerde (podpolkownik) çinini berip, Sowet Russiýasyndaky fronta ugradylypdyr.

Birnäçe aýlyk gyzgyn jeňlerden soň rugsatly ýagdaýda Germaniýa dolanypdyr. Edermenligi üçin 1944-nji ýylda Birinji derejeli «Demir haç» (Eisernes Kreuz 1. Klasse) medalyna mynasyp bolupdyr.

Ýemenli taryhçy Talib El-Ahmedi nasist esgeri bolmagyny onuň okgunlylygyna, gözsüz batyrlygyna, taýpaparaz ruhuna, başdan geçirmelere ilgezikligine, hasam beteri gowy durmuşda ýaşamaga bolan isleg-arzuwyna baglanyşdyrýar.

Onuň pikiriçe: «Şol döwürde nemes goşuny «altyn asyryny» başdan geçirýärmiş, dünýäniň çar künjüne owazasy dolanmyş. Diňe ariýa jynsyndan bolanlary däl, şol bir wagtyň özünde başgalary-da öz hatarlaryna alyp bilýärlermiş. Salyh Alynyň islegini kanagatlandyran nemes harby ygtyýarlylary onuň berk we düzgün-tertipli bolşuny halapdyrlar.»

Salyh Aly Germaniýanyň ýeňlişi bilen gutaran uruşdan soň tussag edilip, ABŞ-nyň Italiýadaky Altynjy flotiliýasynyň garamagyndaky konslagere ugradylypdyr.

Ol Ýemeniň monarhiýa häkimiýetiniň baştutany ymam-patyşa Ýahýa Hamidüddiniň talaby esasynda azatlyga goýberilipdir.

Salyh Aly Italiýadan Müsüriň paýtagty Kaire gelipdir. Ol Kairde Ýemeniň patyşa maşgalasyndan we Hamidüddiniň neberesinden bolan bir zenan bilen tanyşyp durmuş gurupdyr.

Ol aýalynyň hem maslahaty bilen Ýemen patyşalygynyň tabynlygyndaky dogduk ýurduna (Demirgazyk Ýemene) dolanyp barypdyr.

Çuňňur harby tejribesi we birnäçe daşary ýurt dilini (fransuz, nemes, iňlis, italýan, türk dillerini) bilýändigini üçin ýemen hökümetine işe girmegi kyn düşmändir.

Ukyp-başarnyklary bilen ýurduna hyzmat etmegiň ýollaryny oýlanýan Salyh Aly keramatly ymam neberesinden bolan Ýemen

patyşalygynyň mirasdüşer şazadasy Emir Muhammet el-Bedr Hamidüddin bilen gabatlaşypdyr.

Şazada ony kakasy Ahmet Ýahýa bilen tanyşdyrypdyr. Salyh Aly patyşa ýurdy üçin bähbit getirip biljek maksatnamalar baradaky düşünjelerini gürrüň beripdir.

Bularyň arasynda ýurduň infrastrukturasynyň düýbünüň tutulyp, ösdürilmegi-de bar eken.

Şeýdibem öňki nasist ofiseriniň durmuşynda täze sahypa başlanýar:

Patyşanyň buýrugy bilen işe başlan Salyh Aly oba munisipialete we oba hojalyk işlerine jogapkär ýolbaşçy wezipesine bellenýär hem-de Fransiýada, Germaniýada görüp galan infrastruktura maksatnamalaryny mümkinçilikleriniň çäginde amala aşyrmaga girişýär.

Ilkinji nobatda döwrebap tarzda munisipialet binalaryny gurýar. Munisipialetleriň edara binalarynyň işlerini sazlap, habarnama ýazmaga ýörite işgär belleýär. Infrastruktura boýunça gurluşyk maksatnamalaryny alyp barýar.

Onuň ýolbaşçylygynda kenarýaka şäher El-Hedidedäki port bilen paýtagt Sananyň arasyndaky köne ýol tüzelenip, şosse öwrülýär. Raýatlar üçin howa menzili gurulýar. Yzyndan El-Kuatia, El-Nadira, Juban we Rada sebitleri täze ýol ulgamlary bilen birbirine birikdirilýär.

Munisipialetleriň çäginde arassaçylyga uly üns berilýär, zir-zibil meselesi çözülýär, raýon bazarlary bilen mal bazarlary şu inisiatiwada tertipleşdirilýär.

Şol ýyllarda Ýemen zeýdilik mezhebine uýýan Ehli-Beýt şejereli «Keramatly ymam» tarapyndan dolandyrylýardy. Bu monarhiýa düzgüni onçakly berk we durnukly däldi. Ýurtda yzly-yzyna üç gozgalaň (agdarlyşyk) bolup geçipdi.

Birinji gozgalaň 1948-nji ýyldaky «ymam şejereli patyşalyk režimine» garşy bolup geçdi. Başyny (Keramatly) ymam Abdylla bin Ahmet el-Weziriň çekýän topalaňyna «Konstitusion rewolýusiýa» diýildi.

«Musulman doganlar» («Ihwan») guramasynyň ýemenli käbir azat ofiserler bilen Yrak-Ýemen howpsuzlyk şertnamasyna laýyklykda ýurtdaky howpsuzlyk güýçlerine jogapkär yrakly Jemal Jemiliň

gatnaşan bu döwlet agdarlyşygy birbada oňuna hem boldy. Emma patyşalyk güýçleriniň garşylyklaýyn hüjümine döz gelip bilmän şowsuzlyga uçrady. Gozgalaňa öňbaşçylyk edenleriň barsy ölüm bilen jezalandyryldy.

1955-nji ýylda bolup geçen modernleşmäge garşy döwlet agdarlyşygyna synanşyk hem öňbaşçylarynyň ölümü bilen soňlandy. Aralarynda Salyh Alynyňam bolan modernleşme tarapdary bolan maslahatçylaryň barsy tussag edildi.

Emma bu iki şowsuz döwlet agdarlyşygy 1962-nji ýylyň 26-njy sentýabryndaky uly döwlet agdarlyşygynyň ýoluny açdy. Marşal Abdylla El-Sellalyň öňbaşçylyk eden döwlet agdarlyşygy üstünlik gazandy we ol döwlet ýolbaşçylygyna saýlandy.

Müsürin şol wagtky lideri Jemal Abdynasyr Ýemeniň respublika režimini işjeň goldady. Patyşalygyň tarapdary goşunlar bilen käbir taýpalaryň milisiýa otrýadlarynyň çozuşlaryna garşy Müsürden goşun bölümlerini ugratdy.

General-maýor çini bilen agdarlyşyga gatnaşan Salyh Aly täze hökümetde ministr wezipesine oturdylmak islendi. Emma ol muny kabul etmän, munisipialetlere we ýerli dolandyryş edaralaryna jogapkär işgärligine galanyny gowy gördi.

Müsür hökümetiniň Ýemeniň içerki işlerine we kabul edýän syýasy kararlaryna gerekinden artyk goşulmagy onuň özüni gyra çekmegine getirdi we Juban etrabynda işlänini gowy gördi.

Täze döwlet ýolbaşçysy ony munisipialetlere (şäher we oba sowetlerine) baş jogapkär işgär edip belledi.

Täze respiblika häkimiýeti taýpalaryň we urp-adatlaryň höküm sürýän çöllük ýerlerde birtopar harby operasiýalar geçirensoň, agzalan sebitlerdäki taýpalar bilen halaýyk amana geldi.

Taýpalaryň milisiýa otrýadlary harby birlikler bilen çaknyşdy. Ara giren Ýemeniň Prezidenti Abdylla el-Sellal bilen taýpanyň wekili Salyh Aly Fidame we beýleki taýpa kethudalary duşuşyk geçirip ylalaşyga geldiler. Ylalaşyk uzaga çekmedi. Informasiýa ministri Aly Ahmediniň janyna kast edişlige gatnaşmakda aýyplanyp Salyh Aly we birnäçe taýpa kethudasy tussag edildi.

Ýurduň merkezi raýonlaryndaky taýpalar we ýönekeý raýatlar bilen döwlet ýolbaşçylarynyň arasyndaky dartgynlylyk hem-de

yrsaraşmalar asudalygyň bozulmagyna getirdi.

Merkezi hökümet mülkdarlary we taýpa kethudalaryny öz içine alýan giň gerimli tutha-tutluk tolkunyny başlatdy. Bu ýagdaý häkimiýet bilen Salyh Alynyň arasyna mazaly tow düşürdi.

Demirgazyk Ýemendäki syýasy durnuksuzlyk we oňuşmazlyklar Salyh Alyny ýurduň günortasyna geçmäge mejbur etdi.

Şol wagt Aden şäherinde ştab guran iňlis kolonial dikmesine ýüz tutup, syýasy gaçybatalga sorady.

Mundan soň Juban we Rada etraplaryndaky taýpa kethudalary şol döwrüň döwlet ýolbaşçysynyň we goranmak ministriniň ýanyna gidip, onuň öňki wezipesiniň gaýdyp berilmegini haýyş etdiler. Haýyşlar kabul edildi. Mundan soň Salyh Alyny «razy etmek» duşuşyklary başlady, emma ol tekliplerden ýüz öwürdi.

Aslynda Salyh Aly Müsüriň harby we syýasy taýdan Ýemeniň işlerine goşulmagyna garşy çykýardy. Ol:

«Müsür ýurdumyzyň içerki işlerine goşulmagyny bes etmelidir we goşunlaryny Ýemenden çykarmalydyr. Ýogsam bolmasa, Ýemen hakyky garaşsyzlygyna ýetip bilmez...» diýýärdi.

Hakykatda bu tutaryk agdarylan patyşalyk režimiň tarapdary bolan içerki we daşarky karar merkezleriniň syýasy talabydy. Patyşalygyň tarapdarlary şol bir wagtyň özünde täze respublika režimine garşy ýaragly garşylyklaryny uzak raýonlarda dowam etdirýärdiler.

Ymam-patyşa Muhammet El-Bedr täze režime garşydaş harby gullukçylary, raýatlary we garaşsyz adamlary ýanyna toplan başlapdy.

Salyh Aly bilen gatnaşyk açan ymam-patyşa Müsüriň ekspansiýasyna garşy bilelikde göreşmegi müwessa bildi. Saud hökümetiniň goldaýan patyşalygynyň garamagyndaky harby gullukçylar we taýpa güýçleri birnäçe ýyllap içerki uruşa dowam etdiler.

Aden radiosyndan berilýän hepdelik gepleşikleriň çäginde gahrymançylykly temalar bilen propoganda işlerini alyp baran Salyh Aly kanunçyl adamlaryň, öňbaşçylaryň, ýer eýeleriniň we taýpa kethudalarynyň göwnüni awlamagy başaryp, olaryň göz guwanjyna öwrüldi.

1967-nji ýylda onuň durmuşynda ylalaşyp bilmejek terslikleri

bolup geçdi. Ilki ofiser hökmünde oppozisiýa goşulan uly ogly Faruk tussag edilip, Sanadaky türmä dykyldy. Ofiser ogul kakasyna garşy howp we şantaž guraly hökmünde ulanyldy: Eger ol respublika garşy alyp baryan işlerini togtatmadyk ýagdaýynda ogluna ölüm howply gynamalaryň ediljekdigi duýduryldy.

Faruk Sana şäherinden Müsüriň paýtagty Kaire äkidildi. Onuň ikinji ogly Taryk (paraşýutçylar batalýonynyň serkerdesi) Nejran etrabynda öldürildi. Sahl atly üçünji ogly bolsa Türkiýede harby akademiýada okap ýörensoň, hiç zat bolmady. Respublika režimine bolan duşmançylygyny perwaýsyzlyk bilen dowam etdiren Salyh Aly ýeterlik gorag çäreleriniň alynmagy üçin bolsa gerek, iňlis mandatlygynyň höküm sürýän günortasyndaky Dusaýne konfederasiýasynda (meşaýyhlygynda) 1967-nji ýylyň awgust aýynyň ortalarynda ýanyndakylar bilen birlikde duzaga düşürilip öldürildi.

Adendäki iňlis häkimiýeti tarapyndan eýe çykylan meýdi dabaraly çäre bilen jaýlandy. Taýpalar kowçum-kowçum bolup gelip, onuň jynazasyna gatnaşdylar.

Angliýanyň, Saud Arabystanynyň, Müsüriň, Ýemeniň, ABŞ-nyň radioýaýlymlary bu barada giňişleýin habarlary berdiler.

Gysgaça aýdanda, dogduk depesi Ýemenden işlemek üçin Fransiýa giren ýaş ýigit Salyh Alynyň nemes faşistleriniň pidaýysy bolup SSSR-e garşy uruşlara gatnaşyp, uruşdan soň bolsa patyşa maşgalasynyň giýewsi bolupdy.

Ymamlyga gol ýapýan patyşalygyň ýokary wezipelerinde işläp, respublikaçylara garşy patyşalyk režiminiň tarapynda durupdy we döwlet agdarlyşyklaryna gatnaşypdy.

Syýasy emigrant hökmünde ýüz tutan Adendäki iňlis ygtyýarlylarynyň goldawyny alyp, döwletiň azatlygy üçin göreşýän Ýemen häkimiýetine we onuň hemaýatçysy Müsüre garşy söweşipdi.

Megerem, Müsüriň we Ýemeniň kontrrazwedkasy tarapyndan öldürilen Salyh Alynyň jynazasyna kolonial iňlis ygtyýarlylary eýe çykypdy: ol mülkdarlaryň, renegatlaryň we taýpa düzgüni bilen patyşalygyň tarapdarlarynyň dogma-dilegleri astynda ahyrete ugradylypdy.

Taýpa ýigidi we soňra onuň wekili bolan Salyh Alynyň başdan geçirmeler bilen doly gussaly ömür ýoly «Suw küýzesi suwda synar!» diýen nakyly tassyklaýan görnüşde tamamlanypdyr.

• **Çeşmeler:**

ويكيبيديا ، الموسوعة الحرة- صالح علي فداه
اليمن الثورة والحرب حتى عام 1970 - ادجار اوبلانس - ترجمة
الدكتور عبدالخالق محمد - مكتبة مدبولي
صحيفة سبأ اليمنية

صحيفة المدينة المنورة السعودية - العدد 14 - 6 اغسطس 1967
Edgar Oblance, Yemen... Revolution and War until 1970,
translation / Abd al-Khaliq Lashid, 2nd edition (Kahire:
Madbouly Library 1990), Arapçası- اليمن والثورة والحرب
Shifting sands «The British in South Arabia » – David Ledger –
Peninsular Publishing 1983

«The Egyptian–Yemen War: Egyptian Perspectives on Guerrilla Warfare». Infantry Magazine (Jan–Feb, 2004.

Nazi ordusunda Orta Asyalı gönüllüler için bakınız;

Kaynak: <https://masivaturk.com/ii-dunya-savasinda-nazi-ordusunda-savasan-turkler>

Faik BULUT,
žurnalist.

29.11.2020 ý. Taryhy şahslar